

7 SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

In het onderstaande vatten we de belangrijkste resultaten samen door antwoord te geven op de onderzoeksvragen. In de slotbeschouwing gaan we kort in op de belangrijkste uitkomsten.

7.1 Onderzoeksvragen

Wat houdt leerlingbemiddeling precies in en hoe zien de onderscheiden varianten eruit?

Leerlingbemiddeling is een gestructureerd proces waarbij leerlingen als neutrale derde ondersteuning verlenen aan medeleerlingen bij het vinden van een oplossing voor hun conflict. De kern van leerlingbemiddeling en de gehanteerde stappen vertoont grote overlap over verschillende programma's. Op verschillende niveau's kan men varianten onderscheiden. Zo zijn er programma's waarin alle leerlingen als bemiddelaar worden opgeleid (totaalbenadering) en programma's waarin een deel van de leerlingen wordt opgeleid tot leerlingbemiddelaar (kaderbenadering). In Nederland wordt uitsluitend de kaderbenadering toegepast. Overigens kan leerlingbemiddeling ook op verschillende manieren zijn ingebed, het kan een vrij op zichzelf staande activiteit zijn (vooral voortgezet onderwijs) of het kan gekoppeld zijn aan bredere activiteiten op het terrein van conflicthantering en omgangsvormen (vooral basisonderwijs).

Welke rol spelen de ouders en de school (docenten, leiding) hierin?

Ouders spelen over het algemeen nauwelijks een rol in de leerlingbemiddeling. Zij worden geïnformeerd en om toestemming gevraagd bij de selectie van de leerlingbemiddelaars, maar verder gaat hun betrokkenheid vaak niet. De rol van de school en dan met name de coördinator is wel van groot belang bij leerlingbemiddeling. Duidelijk is dat draagvlak bij directie en team, samen met het enthousiasme en de deskundigheid van de coördinator, belangrijke succesfactoren vormen voor leerlingbemiddeling. De steun van de directie is onontbeerlijk omdat zij verantwoordelijk is voor een structurele inzet van middelen en menskracht om het programma te kunnen realiseren. Draagvlak binnen het team is van belang omdat de leerlingbemiddeling grotendeels afhankelijk is van leerkrachten voor de doorverwijzing van leerlingen met een conflict. Een belangrijk knelpunt binnen veel scholen is dat er onvoldoende wordt doorverwezen en leerkrachten ruzies op hun eigen manier oplossen. Op verschillende scholen zoekt men daarom, in samenspraak met de leerlingen, naar middelen om de doorverwijzing te verbeteren.

Wat gebeurt er nog meer aan conflictbemiddeling in het onderwijs?

Wanneer we alleen naar conflicten tussen leerlingen kijken, zien we dat leerlingen soms binnen andere of flankerende programma's vaardigheden

kunnen ontwikkelen om conflicten te vermijden of op een redelijke wijze op te lossen. Ook hebben we gezien dat er varianten mogelijk zijn als herstelbemiddeling, maar dat het verschil met leerlingbemiddeling beperkt is en dat dit nauwelijks wordt toegepast in Nederland.

Wanneer we breder kijken naar conflictbemiddeling in het onderwijs zien we dat er meer aandacht komt voor een constructieve oplossing van conflicten tussen de verschillende partijen waaronder leerlingen, ouders, leerkrachten, directie en zelfs de buurt.

Welke doelen worden precies met leerlingbemiddeling nagestreefd?

Welke doelen men nastreeft, de reikwijdte ervan en de mate waarin deze expliciet zijn gemaakt, verschilt per school. De doelstellingen hangen sterk samen met de (uitgangs)situatie op de school en de inbedding van het programma. De genoemde doelen hebben zowel betrekking op de leerlingen en de leerlingbemiddelaars, als op de school als geheel. Veel voorkomende doelen zijn:

- het sneller oplossen van conflicten tussen leerlingen;
- het vergroten van de leerlingbetrokkenheid;
- het bijbrengen van sociaal-emotionele vaardigheden;
- het bieden van een alternatief voor sancties;
- de leerlingen ook onder moeilijke omstandigheden met elkaar in gesprek laten blijven;
- het verbeteren van de sfeer op school;
- het zorgen voor een constructief leerklimaat;
- het ontlasten van mentoren of leerkrachten.

Waarop is het programma gebaseerd? Volgens welke (theoretische) principes en mechanismen zou leerlingbemiddeling werkzaam kunnen zijn voor het bereiken van gestelde doelen?

De heersende opvatting in de wetenschappelijke literatuur is dat leerlingbemiddelingsprogramma's vooral zijn gebaseerd op ervaring en intuïtieve inzichten in plaats van op onderzoeksresultaten en systematische evaluatie. Theoretische verklaringen beslaan een breed spectrum van (vooral psychologische) theorieën. Het probleem is dat een deel van de aangehaalde theorieën erg algemeen is, of weinig empirisch is onderbouwd. Een voorbeeld van een redelijk uitgewerkte theorie is de conflictstrategietheorie die ten grondslag ligt aan het TSP-programma van Johnson en Johnson (1996). De kern van die theorie is dat conflicten vormen van belangentegenstellingen zijn, die wanneer men ze op een constructieve wijze oplost, kunnen leiden tot een positieve uitkomst voor beide partijen. Die constructieve wijze van oplossen wordt, zeker in competitieve omgevingen, niet spontaan toegepast en daarom zal men deze (jong) moeten leren. Belangrijke elementen, die kunnen worden toegepast binnen de bemiddelingsaanpak, zijn het uitwisselen van belangen, gevoelens en drijfveren (wat moet leiden tot inzicht in elkaars beleving) en op basis daarvan het genereren van oplossingen die voor beide partijen optimaal zijn. Binnen de leerlingbemiddeling komen daar nog enkele spelregels bij

(bijvoorbeeld afspraken vastleggen) die ervoor moeten zorgen dat de kans op succes zo groot mogelijk wordt.

Hoe staat het met de programma-integriteit? Op welke wijze wordt leerlingbemiddeling in de praktijk toegepast? Komt dit overeen met dat wat is beoogd, zowel qua inhoud van het programma als qua doelgroepbereik?

De eerste vraag die we voor de Nederlandse situatie moeten stellen, is in hoeverre er wordt gewerkt vanuit een programma. Op basis van de gegevens concluderen we dat scholen in Nederland kiezen voor verschillende aanpakken. Verschillen zijn er bijvoorbeeld in de mate waarin leerlingen en docenten worden getraind, wie de trainingen verzorgt, hoe de leerlingen worden geselecteerd en welke doelgroep voor leerlingbemiddeling in aanmerking komt. Ook zien we dat scholen trainingsprogramma's aanpassen aan de eigen situatie. Er is kortom een grote variëteit in de wijze waarop leerlingbemiddeling wordt aangeleerd. Aan de andere kant zien we ook veel gemeenschappelijke elementen. In de meeste trainingen ligt de nadruk op rollenspelen en feedback en komen dezelfde deelvaardigheden op het gebied van communicatie aan de orde. Uit de gesprekken komt naar voren dat de bemiddelingsstappen ongeveer zo worden uitgevoerd als geleerd. In de uitvoering zien we echter op allerlei vlakken verschillen optreden. Op basis van de twintig scholen stellen we voorzichtig vast dat de programma-integriteit beperkt is.

Het bereik is op sommige scholen beperkt omdat er weinig wordt bemiddeld. Op de scholen waar meer wordt bemiddeld, geeft men aan dat verschillende groepen gebruikmaken van bemiddeling en de groep bemiddelde leerlingen een redelijk afspiegeling vormt van de schoolpopulatie. Op sommige scholen heeft men soms een kleine groep gedragsgestoorde leerlingen van deelname aan bemiddeling uitgesloten, omdat dat voor hen toch niet lijkt te werken.

Hoe staan de leerlingen tegenover leerlingbemiddeling?

Voor dit onderzoek hebben wij vooral leerlingbemiddelaars gesproken. Die vinden de bemiddeling over het algemeen nuttig, maar geven wel aan dat ze soms te weinig te doen hebben. Incidenteel wordt door coördinatoren wel genoemd dat leerlingbemiddelaars door de medeleerlingen als 'vrienden van het systeem' worden gezien of dat bemiddeling 'iets is voor watjes'. De bemiddelaars en coördinatoren geven overigens aan dat dat niet veel voorkomt en dat aanzien veelal geen probleem is. Daarbij speelt ook mee dat bemiddelaars vaak ouder zijn dan de bemiddelden, dat ze in een deel van de gevallen zijn gekozen door de leerlingen zelf en dat ze als vaardig worden gezien.

Wat is er bekend over de effectiviteit van de programma's en hoe schatten gebruikers deze in?

Op basis van het weinige goede onderzoek dat beschikbaar is, wordt door onder meer Jones (2004) geconcludeerd dat leerlingbemiddeling positieve effecten kan hebben. Het gaat daarbij dan vooral om een toegenomen kennis over conflicten, betere vaardigheden om met conflicten om te gaan, meer zelf-

gerapporteerd sociaal gedrag, betere onderhandelingsvaardigheden, een positieve invloed op de sfeer in de klas en op school en een afname van negatief gedrag. Jones stelt verder dat op basisscholen ('elementary level') duidelijk is vastgesteld dat de leerlingbemiddelaars meer sociale en emotionele competenties aanleren en dat het klas- en schoolklimaat erop vooruitgaat. Voor het vervolgonderwijs zijn de resultaten minder duidelijk.

Op basis van relatief goed uitgevoerd onderzoek en een meta-analyse kunnen we opmaken dat er positieve effecten mogelijk zijn, maar zien we ook dat de stand van het onderzoek nog niet zo ver is dat er duidelijk is welke activiteiten of programmaonderdelen zorgen voor positieve effecten.

De gebruikers die wij hebben gesproken, zijn over het algemeen tevreden over leerlingbemiddeling. Wel lopen ze aan tegen organisatorische problemen, waarbij geringe doorverwijzing naar leerlingbemiddelaars en verslappende aandacht als belangrijkste knelpunten worden gezien. Op sommige scholen zorgen deze problemen ervoor dat er weinig wordt bemiddeld. De ervaren effecten zijn sterk afhankelijk van de situatie. Genoemde effecten zijn onder meer dat ruzies sneller worden gemeld en opgelost, dat de leerlingbetrokkenheid is toegenomen, dat er meer rust is in de groepen, dat de training een positieve stimulans geeft aan de leerlingbemiddelaars, dat de belasting voor de leerkracht is afgenomen en dat leerlingen beter kunnen omgaan met conflicten. Op grond van het onderzoek lijkt het erop dat leerlingbemiddeling vooral als succes wordt gezien op scholen met een moeilijke populatie (veel achterstandsléerlingen, lagere niveaus). We maken hierbij echter wel de kanttekening dat het om een beperkte steekproef van scholen gaat.

Jones (2004) geeft aan dat leerlingbemiddeling het meeste effect lijkt te hebben wanneer ze is ingebed in een programma waarin alle kinderen onderwijs krijgen in conflicthantering. Uit de kleine groep basisscholen in onze studie komt naar voren dat kinderen als gevolg van lessen in omgangsvormen en conflicthantering soms al beter in staat zijn om conflicten te voorkomen of er beter mee om te gaan.

Wat valt uit de resultaten van de plan- en procesevaluatie te concluderen over het eventuele nut van een effectevaluatie?

Wanneer we afgaan op de literatuur en de ervaringen van gebruikers in Nederland kan leerlingbemiddeling een instrument zijn om leerlingen te betrekken bij het oplossen van conflicten en het verbeteren van het klimaat op school. Of een effectonderzoek nut heeft, zal grotendeels afhangen van de vragen die men erbij stelt (inhoudelijk) en de opzet van het onderzoek (methodologisch). Ook is het de vraag of het tot leerlingbemiddeling beperkt moet blijven.

7.2 Slotbeschouwing

Leerlingbemiddeling, ook wel 'peer mediation' of leerlingmediation genoemd, is een gestructureerd proces waarbij leerlingen als neutrale derde ondersteuning verlenen aan medeleerlingen bij het vinden van een oplossing voor hun conflict. Bij leerlingbemiddeling krijgen leerlingen een rol in het oplossen van conflicten van medeleerlingen en daarmee meer verantwoordelijkheid voor de onderlinge verhoudingen en de sfeer op school.

Op basis van de wetenschappelijke literatuur en onze eigen observatie is er bij leerlingbemiddeling vooral sprake van een praktijkaanpak en is de theoretische onderbouwing beperkt. Dit geldt zowel voor de mechanismen binnen het bemiddelingsproces als voor de kenmerken van het programma en de implementatie ervan. Er zijn weliswaar aanwijzingen dat leerlingbemiddeling positieve effecten kan hebben in het basisonderwijs, maar het is nog niet duidelijk wat precies tot die positieve effecten leidt (werkzame mechanismen) en welk programma daarvoor nodig is (training en implementatie).

Er worden wel enkele mogelijke mechanismen genoemd. Een voorbeeld hiervan zagen wij bijvoorbeeld in de conflictstrategietheorie van Johnson en Johnson (1996) waarin elementen worden beschreven die we ook breder zijn tegenkomen bij de inzet van leerlingbemiddeling. Het gaat dan om elementen als de uitwisseling van belangen, gevoelens en drijfveren, het genereren van oplossingen en het vastleggen van afspraken. Het is echter onbekend in hoeverre deze elementen noodzakelijk zijn om tot een oplossing te komen.

Wanneer we naar de Nederlandse praktijk kijken, zien we dat op veel scholen leerlingbemiddeling nog in ontwikkeling is. De zorg voor veiligheid, het scheppen van een schoolklimaat waarin praten de norm is en het vergroten van de betrokkenheid van leerlingen, zijn belangrijke drijfveren voor de scholen om met leerlingbemiddeling te werken. We hebben gezien dat op een aanzienlijk deel van de scholen uit het onderzoek leerlingbemiddeling niet goed van de grond komt of na enige tijd weer op de achtergrond dreigt te raken. In praktijk blijkt met name de doorverwijzing van partijen met een conflict naar de leerlingbemiddelaars een knelpunt te zijn. Blijkbaar moeten programma's als leerlingbemiddeling goed worden ingebed in de schoolorganisatie en vereisen ze voortdurende aandacht. Het lijkt er sterk op dat de rol van de coördinator van groot belang is voor de voortgang van de leerlingbemiddeling. Anders dan de naam doet vermoeden, is leerlingbemiddeling dus zeker niet alleen iets voor leerlingen.

Er zijn ook scholen waar wel met enige regelmaat wordt bemiddeld. Hoewel er potentiële kenmerken kunnen worden aangewezen waarom leerlingbemiddeling op die scholen goed loopt (bijvoorbeeld gevoelde noodzaak, draagvlak in team, opstelling coördinator), kunnen we die kenmerken niet

terugbrengen tot enkelvoudige kenmerken als schooltype, leerlingpopulatie of het aantal conflicten. Wanneer leerlingbemiddeling wordt toegepast, leidt dit in de meeste gevallen tot een voor beide partijen acceptabele oplossing. Coördinatoren geven aan dat de kwaliteit van de gemaakte afspraken soms wel wat beter kan en wijzen leerlingbemiddelaars daar soms ook op.

Op de Nederlandse scholen, ook op de scholen waar weinig wordt bemiddeld, zijn de geïnterviewden positief over leerlingbemiddeling en vindt men het een aanvulling op de bestaande manieren waarop met conflicten wordt omgegaan.

De slotconclusie op basis van dit onderzoek is dat de Nederlandse gebruikers over het algemeen positief zijn en dat het wetenschappelijk onderzoek laat zien dat op deelterreinen positieve effecten mogelijk zijn. Daarnaast is echter ook duidelijk geworden dat er nog veel onbekend is over werkzame mechanismen en over de beste vorm van training, implementatie en inbedding in andere programma's. Wij zien dat leerlingbemiddeling op de Nederlandse scholen tot nu toe een vrij autonoom proces is geweest dat niet van rijkswege is ondersteund. Over het nut, de wenselijkheid of de vorm van dergelijke ondersteuning of eventuele andere maatregelen zal nader moeten worden gediscussieerd omdat daarvoor naast inhoudelijke argumenten ook beleidsmatige keuzes een rol spelen.